

ÜZLETİ JOG

BACCALAUREUS SCIENTIÆ TANKÖNYVEK

A SOROZAT KÖTETEI:

BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Intézet, Ergonómia és Pszichológia Tanszék

IZSÓ LAJOS – HERCEGFI KÁROLY: *Ergonómia*

JUHÁSZ MÁRTA – TAKÁCS ILDIKÓ: *Pszichológia*

ANTALOVITS MIKLÓS – SÜLE MARGIT: *Termékmenedzsment*

Műszaki Pedagógia Tanszék

BENEDEK ANDRÁS: *Szakképzés-pedagógia*

KATA JÁNOS: *Korszerű módszerek a szakképzésben*

BENEDEK ANDRÁS: *Digitális pedagógia – Tanulás IKT környezetben*

JÓKAI ERIKA – KOLOSZÁR KATA – MOGÁNNÉ TÖLGYESY SZILVIA –

PATAKI MÁTÉ: *Rehabilitációs támogató technológiák*

JUHÁSZ MÁRTA: *A foglalkozási rehabilitáció támogatása pszichológiai eszközökkel*

KATA JÁNOS: *Tanulástechnika*

BENEDEK ANDRÁS: *Digitális pedagógia 2.0*

LŐRINCZ ÉVA ANNA – STURCZ ZOLTÁN: *Prezentáció*

Közgazdaságtudományok Intézet, Környezetgazdaságtan Tanszék

KÓSI KÁLMÁN – VALKÓ LÁSZLÓ: *Környezetmenedzsment*

SZLÁVIK JÁNOS: *Környezetgazdaságtan*

ILLÉS IVÁN: *Regionális gazdaságtan – Területfejlesztés*

Társadalomismeret Intézet, Kognitív Tudományi Tanszék

KOVÁCS ILONA – SZAMARASZ VERA ZOÉ: *Látás, nyelv, emlékezet*

PLÉH CSABA: *A pszichológia örök témái: történeti bevezetés a pszichológiába*

Szociológia és Kommunikáció Tanszék

S. NAGY KATALIN: *Szociológia közgazdászoknak*

S. NAGY KATALIN: *Szociológia mérnököknek*

HAMP GÁBOR – HORÁNYI ÖZSÉB: *Társadalmi kommunikáció mérnököknek*

SYI: *Cselekvésemélet dióhéjban*

RAJKÓ ANDREA – S. NAGY KATALIN: *Művészettörténet I–II.*

Üzleti Tudományok Intézet

Menedzsment és Vállalatgazdaságtan Tanszék

KÖVESI JÁNOS – TOPÁR JÓZSEF: *A minőségmenedzsment alapjai*

KÖVESI JÁNOS: *Menedzsment és vállalkozásgazdaságtan*

KOLTAI TAMÁS: *Termelésmenedzsment*

KÖVESI JÁNOS: *Minőség és megbízhatóság a menedzsmentben*

Pénzügyek Tanszék

LAÁB ÁGNES: *Számviteli alapok*

KARAI ÉVA: *Könyvelésmódszertan felsőfokon*

PÁLINKÓ ÉVA – SZABÓ MÁRTA: *Vállalati pénzügyek*

VERESS JÓZSEF: *Gazdaságpolitika a globalizált világban*

VERESS JÓZSEF: *A gazdaságpolitika nagy elosztórendszerei*

LAÁB ÁGNES: *Kompetenciaga(rá)zdálkodás. I. Mennyi élet van éveidben?*

Üzleti Jog Tanszék

SÁRKÖZY TAMÁS: *Üzleti jog*

ÜZLETI JOG

az új Polgári Törvénykönyv után

Szerkesztette

PÁZMÁNDI KINGA

Írta

PÁZMÁNDI KINGA, PÉTERVÁRI KINGA,
SÁRKÖZY TAMÁS és VEREBICS JÁNOS

TYPOTEX

Budapest, 2014

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Üzleti Tudományok Intézet – Üzleti Jog Tanszék

Szerzők:

Sárközy Tamás DsC, egyetemi tanár (*I–V. fejezet*)

Pázmándi Kinga PhD, egyetemi docens
(*VII., VIII–XI., XIV. és XVI. fejezet*)

Verebics János PhD, egyetemi docens (*XII–XIII., XV. fejezet*)

Pétervári Kinga PhD, egyetemi adjunktus (*VI. fejezet*)

Copyright © Sárközy Tamás, Pázmándi Kinga, Verebics János,
Pétervári Kinga – BME GTK – Typotex, 2014

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 385 6

Témakör: *jog, pénzügy, számvitel*

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról, akcióinkról
a www.typotex.hu és a facebook.com/typotexkiado
oldalakon értesülhet.

Kiadja a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és
Társadalomtudományi Kar, valamint a Typotex Elektronikus Kiadó Kft.

Felelős kiadó: Kövesi János – Votisky Zsuzsa

Borítóterv: Szalay Éva

A kiadványt gondozta: Kenyó Ildikó

Nyomta és kötötte: László András és Társa Nyomdaipari Bt.

Felelős vezető: László András

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
ELSŐ RÉSZ: JOGTANI ÉS ÁLLAMSZERVEZETI ALAPOK	11
I. FEJEZET: A JOG FOGALMA	13
▪ 1. A jog összetevői és társadalmi funkciói	13
▪ 2. A jogkeletkezés útjai – jogcsaládok	16
▪ 3. A magyar jog jellemzői	18
▪ 4. A jogrendszer felépítése, jogágak	20
II. FEJEZET: A JOGSZABÁLYTAN ALAPJAI	24
▪ 1. A jogi norma	24
▪ 2. A jogalkotás, a jogszabály hatálya	28
▪ 3. A jogforrások	30
III. FEJEZET: A JOGVISZONYTAN ALAPJAI	34
▪ 1. A jogviszony fogalma	34
▪ 2. A jogalanyok	34
▪ 3. A jogviszony tárgya és tartalma	39
▪ 4. Abszolút és relatív szerkezetű jogviszonyok	40
▪ 5. A tulajdonjog	41
▪ 6. Jognyilatkozat, jogügylet, szerződés	43
▪ 7. A jogi felelősség. Kártérítés	44

IV. FEJEZET: A JOGALKALMAZÁS	49
▪ 1. A jogalkalmazás tágabb és szűkebb értelemben	49
▪ 2. A közigazgatási eljárás	50
▪ 3. A bírósági jogalkalmazás	51
▪ 4. A választottbíráskodás	54
V. FEJEZET: A JOGÁLLAM	55
▪ 1. Az állam ismérvei	55
▪ 2. Államcélok, államfunkciók, államforma	57
▪ 3. A jogállamiság	58
VI. FEJEZET: A MAGYAR ÁLLAMSZERVEZET FELÉPÍTÉSE	61
▪ 1. Az Alaptörvény	61
▪ 2. Az Országgyűlés	62
▪ 3. A köztársasági elnök	68
▪ 4. Az Alkotmánybíróság	68
▪ 5. A Kormány és a kormányzati szervezetrendszer	69
▪ 6. A helyi önkormányzatok	72
▪ 7. Az igazságszolgáltatás szervezetrendszere	74
▪ 8. Egyéb állami szervek	76
VII. FEJEZET: AZ EURÓPAI UNIÓ INTÉZMÉNYRENDSZERE	78
▪ 1. Az Európai Unió alapszerződesei, felépítése	78
▪ 2. Az Európai Unió szervezete	80
MÁSODIK RÉSZ: A GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK JOGA	85
VIII. FEJEZET: A TÁRSASÁGI JOG ALAPKÉRDÉSEI	87
▪ 1. A szabályozás rendszere, az új Ptk. társasági jogának alapvonásai	87
▪ 2. A társaság fogalmi ismérvei	88
▪ 3. Nonprofit, illetve gazdasági társaságok	92
▪ 4. Nemzetközi társasági szabályozási modellek	96
▪ 5. A magyar társasági jog fejlődéstörténete	97
▪ 6. A magyar társasági jog alapelvei	99
▪ 7. A társasági jog kapcsolódó jogterületei	102
▪ 8. Az európai társasági jog	104

IX. FEJEZET: A MAGYAR TÁRSASÁGI JOG KÖZÖS SZABÁLYAI	109
▪ 1. A gazdasági társaságok jogának alapintézményei	109
▪ 2. A társaság létszakaszai	120
▪ 3. A gazdasági társaság szervezete	131
▪ 4. A tagok érdekvédelme, kisebbségvédelem, hitelezővédelem	142
X. FEJEZET: AZ EGYES TÁRSASÁGI FORMÁK SZABÁLYOZÁSA	146
▪ 1. A legegyszerűbb társaságok: a közkereseti és a betéti társaság	146
▪ 2. A korlátolt felelősségű társaság	148
▪ 3. A részvénytársaság	151
XI. FEJEZET: KONSZERNJOG ÉS CÉGJOG	159
▪ 1. A konszernjog fogalma	159
▪ 2. A társasági befolyásszerzés szabályai	160
▪ 3. A vállalatcsoport	161
▪ 4. Cégjogi szabályok	162
HARMADIK RÉSZ: A GAZDASÁGI ÉLET SZERZŐDÉSEI	167
XII. FEJEZET: A SZERZŐDÉSEK ÁLTALÁNOS SZABÁLYAI	169
▪ 1. A kötelelem és a szerződés fogalmi kérdései	169
▪ 2. A szerződések tipizálása	173
▪ 3. A szerződéskötés	174
▪ 4. A szerződés érvénytelensége	179
▪ 5. A szerződés teljesítése	185
▪ 6. A szerződésszegés általános szabályai	188
▪ 7. A szerződésszegés egyes esetei	191
▪ 8.. A szerződés megerősítése	198
▪ 9. A szerződés állapotváltozásai	200
▪ 10. A szerződés megszűnése	204
XIII. FEJEZET: A JELENTŐSEBB SZERZŐDÉSEK SZABÁLYAI	206
▪ 1. Az adásvétel	206
▪ 2. A vállalkozási típusú szerződések	209
▪ 3. Az ügyviteli típusú szerződések	212

▪ 4. A használati szerződések	216
▪ 5. A hitel- és számlaszerződések	221
▪ 6. A biztosítéki szerződések	224
▪ 7. A biztosítási szerződések	226
NEGYEDIK RÉSZ: AZ ÜZLETI JOG TOVÁBBI LÉNYEGES TERÜLETEI	233
XIV. FEJEZET: A VERSENYJOG	235
▪ 1. A versenyjogi szabályozás rendszere	235
▪ 2. A tisztességtelen versenycselekmények elleni jog	237
▪ 3. A versenykorlátozások joga	241
▪ 4. A Gazdasági Versenyhivatal eljárása	250
XV. FEJEZET: A SZELLEMI ALKOTÁSOK JOGA. IPARJOGVÉDELEM	252
▪ 1. A szellemi alkotások általános jogvédelme. Szerzői jog	252
▪ 2. A találmány és a szabadalmi oltalom	258
▪ 3. A mintaoltalom	264
▪ 4. A védjegy és más árujelzők védelme	269
XVI. FEJEZET: A MUNKAJOG	275
▪ 1. A munkajogi szabályozás rendszere	275
▪ 2. A Munka Törvénykönyve általános szabályai	278
▪ 3. A munkaszerződés	281
▪ 4. A kollektív munkajog	288
▪ 5. A munkaügyi vita	291
Jogszabályok rövidítései	295
Tárgymutató	297

ELŐSZÓ

Az *Üzleti jog az új Polgári Törvénykönyv után* című, 2013-ban frissen sajtó alá rendezett kötet az azonos címen, 2006-ban kiadott egyetemi jegyzetünk hatályosított, jelentős mértékben átdolgozott kiadása. Az új kötet elkészítésére alapvetően az indította a szerzőket, hogy 2014 márciusában hosszú, többfordulós szakmai előkészítés után hatályba lép az új *Polgári törvénykönyv*, a 2013. évi V. törvény, majd ezt követően, 2013. végéig a Ptk. hatálybalépésével összefüggő végrehajtási szabályok is; elsőként az új Ptk.-é (a Ptk. hatálybalépésével összefüggő átmeneti és felhatalmazó rendelkezésekről szóló 2013. évi CLXXVII. törvény), ezután pedig a számtalan jogszabályt módosító, köznap elnevezését tekintve Ptk. „salátatörvény”-ként elhíresült 2013. évi CCLII. törvény.

Az új Ptk. az üzleti jogi ismeretek körében hagyományosan tárgyalt két nagy tématerületet, a *társasági jogot* és a *kereskedelmi szerződések szabályozását* is jelentősen átalakította. Elsősorban azért, hogy az új magánjogi kódex ún. „monista” felfogású szabályozási modellt valósít meg. Az egyik leglátványosabb változás, hogy a Ptk. önálló „könyvei” által tárgyalt magánjogi részterületek közé bekerült a *társasági jog*, amelyet mindeddig külön törvényben találhattunk meg. A Ptk. „harmadik könyvének” jogi személyekre, illetve a gazdasági társaságokra vonatkozó szabályai váltják fel a 2006. évi IV. törvényt, a harmadik és mindezidáig utolsó társasági törvényünket (a Gt.-t). A Ptk. szabályozási módszere is radikálisan megváltozott. Átalakult a Gt. korábbi, kógens rendszere és a szabályozás szerkezete is, így a társasági jog a Ptk.-ban is több helyről olvasható össze, amit külön törvények rendelkezései is kiegészítenek. Sok kérdés tisztázása a kezdeti joggyakorlatra vár, amelynek fő irányait a társasági és cégjogban jártas szerzők igyekeztek időtálló módon előre megjósolni, illetve a továbbélő gyakorlat tanulságait beilleszteni.

A könyv átdolgozása során elkerülhetetlen volt az időközben újraformálódott alkotmányos és államtani ismeretek újraírása is. Az oktatási tapasztalatok alapján a kötetet kibővítettük a nélkülözhetetlen európai uniós alapkérdésekkel, a gazdaságtudományi, illetve a műszaki területeken igen jól hasznosítható iparjogvédelmi ismeretekkel, illetve a – legutóbbi években szintén megújult – munkajogi alapokkal.

Igyekeztünk a korábbiakban már bevált anyagrészeket csak a szükséges mértékig átdolgozni, az új részekben pedig követni az eddig alkalmazott tematikus módszereket. Jelen átdolgozott kiadás jogi alaptani része Dr. Balásházy Mária, a társasági jogi rész pedig Sárközy Tamás eredeti kéziratának a felhasználásával készült.

A jegyzet az alapszakos gazdaságtudományi, illetve műszaki (mérnök) képzés számára, korszerű és európai szellemiségű üzleti jogi oktatásának a céljából készült, amelynek során elsősorban abból indultunk ki, hogy mi az az alapvető üzleti jogi tudásanyag, amely nélkülözhetetlen a végzés után nagy eséllyel vezetővé váló fiatal értelmiségiek számára.

A kéziratot végül a főbb végrehajtási szabályok „bevárását” követően, 2014 januárjában zártuk.

2014. február 1.

Dr. Pázmándi Kinga PhD

ELSŐ RÉSZ
JOGTANI ÉS ÁLLAM-
SZERVEZETI ALAPOK

I. FEJEZET

A jog fogalma

1. A JOG ÖSSZETEVŐI ÉS TÁRSADALMI FUNKCIÓI

A jog központi eleme a jogi norma. A jogi norma olyan általános magatartásszabály, amelynek megvalósulását – ha ez szükséges – az állami közhatalom kényszereszközökkel is biztosítja.

A jog társadalomrendező mechanizmus. A norma *általános* magatartásszabály, nem konkrét címzett parancs – elvileg mindenkire vonatkozik, akire a normát állító, illetve betartására hivatott állam főhatalma kiterjed. A norma *mintát* állít az emberek elé, viselkedési előírásokat fogalmaz meg. A norma az elvárt társadalmi magatartást írja körül; az ettől való eltérés deviancia, rosszállást válthat ki. A norma hipotetikus állítást tartalmaz kötelező mintaként. Ezeknek a követelményeknek felel meg a tipikus jogi norma szerkezete – a hipotézis, a diszpozíció, a szankció (lásd a II. fejezetben).

A jog kialakulása előtt is voltak normák – alapvetően viselkedési-erkölcsi normák. Az erkölcsi normák ma is léteznek a jogi normák mellett, sőt a legtöbb jogi normának is van erkölcsi tartalma. (Ezt hívják a jog etikai minimumának.) Más viselkedési normák is ismeretesek azonban, például illemszabályok, politikai kultúrából fakadó normák, üzletpolitikai normák, szakmai standardok, technikai folyamatszabályozó előírások stb., amelyek jó része a társadalmi önszabályozás mechanizmusába épül be. A jogi normának azonban van egy specifikuma, amely az államhoz köti; nevezetesen jogi normának csak az a szabály minősül, amelynek betartását az állam kényszereszközökkel is biztosítja. Az ideális

állapot az, ha az emberek, illetve szervezeteik önként követik a jogi normát, de ha nem, úgy rendelkezésre áll az állami kényszer igénybevételének potenciális lehetősége. Az állam elvileg működhet jog nélkül is (totális diktatórikus állam), de jog az állam nélkül nem lehetséges, az állami akarat teszi – mert alkotja vagy a szokásjog esetén elismeri – a magatartásszabályt jogi normává.

A jognak lényegében három részét lehet megkülönböztetni:

- a) a jogi normákból álló jogszabályokat (lásd II. fejezet);
- b) a jog társadalmi viszonyokat, emberi magatartásokat, eseményeket szabályoz. Azok az események, magatartások, amelyekhez a jogszabály joghatást fűz, *a jogi tények*. Azokat a társadalmi viszonyokat pedig, amelyeket a jog szabályoz, *jogviszonyoknak* nevezzük (lásd III. fejezet).
- c) A jogot meg kell valósítani. Ha ezt állami szervek teszik, *jogalkalmazásról* beszélünk (lásd IV. fejezet). A jognak azonban az emberekben is tudatosulnia kell ahhoz, hogy hatékonyan megvalósuljon. Ez a *jogtudat*, ezen alapszik a társadalom tagjainak önkéntes jogkövetése. A jog akkor *hatékony*, ha az önkéntes jogkövetés aránya magas az adott társadalomban. A jog továbbá nem lehet öncél: mindent nem szabályozhat, kellő teret kell biztosítani a társadalmi önszabályozás és az önvitarendezés mechanizmusainak is.

Mivel a jog a társadalmi élet igen széles területét szabályozza (ennek túlhatása az eljogiasodás, a jogi túlszabályozás), a jognak átfogó rendszere alakul ki, sajátos jogi nyelv keletkezik, a jog szakmává, hivatássá válik. Ez utóbbi különböző fajai az ún. *jogász hivatásrendek* (bíró, ügyvéd, ügyész, közjegyző, közigazgatási jogász, jogtanácsos), kialakul a jog technológiája, amelyet *jogi dogmatikának* nevezünk, a jog elméleti tudományos művelése, amelynek során sajátos *jogintézmények* (tulajdon, szerződés, jogi felelősség stb.) épülnek ki. A jog „elvarázsolja” a társadalmi viszonyokat, önálló, immanens sajátosságaival átformálja azokat – például a jogképes szervezeteket jogi személyeknek nevezi a sajátos jogi gondolkodás keretében. A jog tehát viszonylag autonóm társadalmi jelenség, *társadalmi alrendszer*, sajátos fejlődéstörténettel, nyelvvel, gondolkodásmóddal, intézményrendszerrel.

A jog társadalmi alapfunkciói lényegében a következők:

- a) *szabályozó-stabilizáló funkció*: A jog a társadalmi élet „játékszabályait” határozza meg, az emberi viselkedés normáit. A jog *állandósult* játékszabályokat állapít meg, így stabilizál. Ha a rendet megsértik, az állam a jog útján gondoskodik a megsértett rend helyreállításáról, és a hasonló jelenségek megelőzése érdekében szankcionál. Ez nevezzük *a jog represszív és preventív funkciójának*.

- b) A jog *biztosítja az alapvető emberi jogokat* és ezekhez a megfelelő jogvédelmi eszközöket.
- c) *Társadalmi rendet biztosító funkció*: A társadalmon belüli játékszabályokat be kell tartani, így szül az emberi szabadság rendet.
- d) *Társadalmi konfliktusokat feloldó funkció*: például az emberek közti jogviták rendezésével. A jog közvetít (pl. egyezség), konszenzust igyekszik teremteni a társadalom tagjai között. A stabil jog lehetőséget ad a társadalmi kockázatok felmérésére, a bizonytalanság csökkentésére, egyben *legitimáló hatása* is van a jogkövető magatartásra nézve.
- e) A *jog társadalomalakító eszköz* is, az állam társadalmi-gazdasági életbe való beavatkozásának sajátos eszköze. A jogi szabályozás a jelenből indul ki, de a jövőt kívánja szabályozni (ezt fejezi ki a német jogelmélet a sein-sollen – van, illetve legyen – kettős fogalom képzésében). A jog társadalomalakító stratégiai céljai képezik az állami *jogpolitikát*.

Az előzőekből kifolyólag a jog részben *tárgyi jog*, értve ezen a bonyolult rendszert képező jogszabályok óriási tömegét. A jog tehát megközelíthető pozitivistá módon, a hatályos jogszabályok alapján. Ugyanakkor a *tárgyi jogból alanyi jogok*, az embereket megillető jogosultságok származnak. Az embereket megillető alapjogok mintegy a természetnél fogva is megilletnek bennünket (természet-jog). Az emberi (állampolgári) *alapjogok* a jogfejlődés során egyre bővültek: eredetileg politikai jogok (választójog), illetve személyes szabadságjogok voltak, majd kibővültek gazdasági-szociális-kulturális-információs alapjogokkal (utóbbiak a második, harmadik, illetve negyedik generációs alapjogok). A jogokhoz természetesen kötelezettségek is járulnak, és a joggal való visszaélés, a jog rendeltetés-ellenes használata is tilos.

A jog immanens tulajdonságai a legjobban a *polgári demokratikus állam* berendezkedésében, illetve a *piaci versenygazdaságban* tudnak kibontakozni. A modern jogrendszerek ezért lényegében a polgári fejlődés során, a 18–19. században alakultak ki – alapelveiket a legtisztábban a francia forradalom után, az 1800-as évek elején hozott francia kódexek fejezték ki (elsősorban a francia polgári törvénykönyv, a Code Civil). A polgári állam *jogállam*, azaz érvényesül a jog uralma (rule of law). A jog uralma azt jelenti, hogy az államot magát is köti a jog: törvények keretében jogszabályok alapján cselekedhet csak, az állami önkény tilos. A polgári társadalom az állampolgárok törvény előtti egyenlőségén, a tulajdon szentségén, a piaci versenyt biztosító szerződéses szabadságon és a szabad emberi akaraton alapuló felelősségi rendszeren épül fel. A polgári társadalomban elválik egymástól a vertikális, illetve horizontális jogi reláció, azaz az állam-állampolgár

viszonyt rendező *közjog* és a mellérendeltségi autonóm viszonyokat szabályozó *magánjog*. Az állam tiszteli és védi az emberi szabadságot – ezt szolgálják például a klasszikus büntetőjogi elvek, a *nullum crimen sine lege* (nincs bűncselekmény az elkövetése előtt hozott törvény nélkül), illetve a *dubio pro reo* elve, az ártatlanság vélelme (senki sem tekinthető bűnösnek a jogerős bírói ítélet előtt, az ítélethozatalakor pedig bármilyen kétség a vádlott javára szól stb.).

A szocialista állam pártállam, államigazgatási állam volt, még abban a szoft formájában is, ahogy Magyarországon az 1960-as évek közepétől 1990-ig működött, azaz a kádári Magyarország csak részlegesen minősíthető jogállamnak. A jog funkciói csak az 1980-as évek legvégén bekövetkezett rendszerváltozás után tudtak teljes értékűen kibontakozni. A jog szerepe ezért 1990 utáni jelentősen felértékelődött Magyarországon, kialakult a többpártrendszerű demokratikus jogállam.

A polgári jogállamban hiba a jogot pusztán állami hatalmi eszköznek tekinteni (bár az is). A jog öntörvényű, immanens sajátosságát az államvezetésnek tiszteletben kell tartania. A politika nem kerülhet a jog fölé, semmilyen „magasztos” politikai cél sem szentesíti a jogállami kereteken túllépő állami hatalmi cselekvést.

2. A JOGKELETKEZÉS ÚTJAI – JOGCSALÁDOK

A jog a történeti fejlődés során többféle módon keletkezett. A jog keletkezése alapján megkülönböztetünk a) *írott jogot*, b) *szokásjogot* és c) *precedensjogot*.

A jog írott jog, ha a magatartásszabályok jogszabályba, törvényekbe vannak foglalva, és a jogszabályok meghozatalára előírt rendben az állami szervek tevékenysége által születnek meg a jogi normák. A szokásjog a társadalmi gyakorlatból alakul ki. A precedensjog pedig a bíróságok által kialakított jog, amelynek lényege az, hogy a korábbi bírói ítélet analógia alkalmazása útján joggá válik, azaz a korábbi ítéleteket a későbbiek folyamán a bíróságok sajátosan átformálva alkalmazzák az eléjük kerülő újabb jogesetekben.

Az *írott jog állami jog*, azaz az *állami szervek jogalkotása*. A jog tipikus keletkezési módja a modern korokban az állami szervek általi jogszabályalkotás; ez főleg az európai kontinentális jogrendszerekre jellemző, így Magyarországra is. A jogrendszer élén pedig az állampolgárok által választott parlament alkotta *törvények* állnak, az alapvető törvény pedig az *alkotmány*, amely szabályozza az államszervezet felépítését, működését, az állampolgárok alapvető jogait és kötelezettségeit.

A jog tehát alapvetően az állami jogalkotó tevékenység eredményeként keletkezik. A jogállamban ugyanis a jogszabályok határozzák meg azt, hogy mit

tehetnek az állami szervek, mit tehetnek az állampolgárok és szervezeteik. Az államnak a társadalmi-gazdasági életbe való beavatkozásra csak akkor van lehetősége, ha a jogszabályok erre módot adnak, az állammal „szemben álló” állampolgár pedig csak a jogszabályokban megállapított kötelezettségnek tartozik magát alávetni. Függetlenül attól, hogy a jogszabályokat állami szervek hozzák, az állami végrehajtó hatalom (államigazgatás) működésének törvényhez kötése, határozataik független bíróság előtti megtámadhatósága garanciát jelent az állampolgári jogosultságok biztosítására.

A jog másik történetileg is jelentős forrása a *társadalmi gyakorlat, a szokás*. A szokás a társadalom tagjai közötti érintkezések, viszonyok révén kialakuló, rendszeresen ismétlődő magatartás. A szokás önmagában azonban még nem jog. A szokásoknak joggá való transzformálódása úgy következik be, hogy az állami szervek (pl. bíróságok) jogalkalmazó tevékenységük során figyelembe veszik a társadalmi szokásokat, és az állam által kikényszeríthető rendelkezéseket alapítanak a társadalomban kialakult és meggyökeresedett szokásokra. Az állam az ilyen szokást *legitimálja*, és e szokás folytatását kényszerrel is biztosítja. Így alakul ki a szokásjog. A szokásjog tehát a társadalom tagjai között kialakult és az ismétlődések folytán meggyökeresedett olyan magatartásszabály, amelyet az *állam elismer, és kikényszerítését állami eszközökkel is biztosítja*. Nyilvánvaló azonban, hogy a szokásjog képlékenyebb, mint a formalizált írott jog, ezért a modern jogokban – főleg az európai kontinensen – viszonylag háttérbe szorul.

A *precedensjog bíró alkotta jog* vagy másképpen esetjog. A precedensek alapján történő ítélezés az angolszász jogrendszerekre jellemző. Viszonylag kevés törvényt alkotnak, és a konkrét jogvitákat a bíróság nem annyira a jogszabályok, hanem a korábbi bírói ítéletek alapján ítéli meg. A megkülönböztetés és az alávetés jogi technikájával a bíró kiválasztja a megfelelő korábbi ítéletet mint precedenst, és ezután analógiát alkalmazva „átviszi” az előtte folyó jogvitára.

A kontinentális írott jogi rendszeren alapuló jogalkalmazás sem nélküli azonban a korábbi felső bírói döntések iránymutató jellegét. Így a magyar bírósági törvény szerint a Legfelsőbb Bíróság (jelenlegi nevén: *Kúria*) a bírósági jogalkalmazás egységének biztosítása érdekében *jogegységi határozatokat* hozhat, amelyek az eljáró bíróságokra nézve kötelezőek. A Kúria és a táblabíróságok eseti döntései is befolyásolják az alsóbb bíróságok döntését. A bíróságok gyakorlatával kialakított jog idővel átkerülhet az írott jogba is, mert a jogalkotó esetleg jogszabályba emeli a kialakult bírói gyakorlatot.

A kontinentális európai jog *a római jogi hagyományokon* alapulva fogalmakban gondolkodik, a normákban magas szintű absztrakció jelenik meg,

a jogalkalmazás során a bíró az absztrakt normát veti egybe a konkrét eseményekkel, a konkrét tényállással. Az európai kontinentális törvényi jognak két változata van, nevezetesen a francia és a német jogcsalád. Ezzel szemben az angol–amerikai jogi gondolkodásban és jogalkalmazásban a fogalmi gondolkodás másodlagos. A jogok és kötelezettségek megállapításában a konkrét ügynek és a korábbi bírósági ítéleteknek van jelentősége; a korábbi ítéletet a bíró az eldöntendő ügyre alkalmazza, az újabb döntést a korábbi bírói állásfoglalások alapján értelmezi és magyarázza.

Az angol–amerikai, illetve az európai kontinentális jogrendszerek között az alapvető különbség tehát abban áll, hogy az angol–amerikai jogban a precedens-, illetve szokásjog, a kontinentális jogban az írott jog az elsődleges. Ugyanakkor a két jogcsalád közt egyéb különbségek is vannak, például az alaki (eljárási) jog jelentősége az angol–amerikai jogban jóval nagyobb, mint a kontinentális jogokban. (A társasági jogok különbségéről lásd VIII. fejezet 4. pontját.) Másrészt azonban (főleg az Európai Unióban) a két jogcsalád közt jelentős közeledés is megfigyelhető – az angol–amerikai jogszemlélet az Európai Unió számos aktusában érzékelhető, viszont a gazdasági törvényhozás jelentősége az Amerikai Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában is nő.

3. A MAGYAR JOG JELLEMZŐI

A magyar gazdasági jog, mint a közép-európai jogok többsége, alapvetően a kontinentális német jogcsaládhoz tartozik (Romániára, Szerbiára, Lengyelországra viszont a francia jog stílusjegyei jellemzők). 1945 előtt igen nagy volt Magyarországon a *szokásjog* szerepe – *történeti alkotmányunk* volt, nem volt Polgári Törvénykönyv. 1948 után viszont a szocialista jog időszaka következett, amely minimálisra szorította a szokásjogot és a bírói precedensjogot.

A *szocialista jog* az egypártrendszeren alapuló diktatórikus állam alkotása. A szocialista állam államigazgatási állam, a csökkentett értékű parlamenti működés folytán viszonylag kevés a törvény, annál több a rendelet (rendeleti kormányzás). A kommunista párt pedig informális szuperállam, a párt ténylegesen az állam és a jog felett áll. A kiterjedt államosítások eredményeként a magántulajdon kivételre szorul, elsődleges az állami, ún. össznépi tulajdon. A tervutasításokkal irányított állami vállalatok között nincsenek valós piaci árukapcsolatok; tervszerződések rendszere épül ki. A Szovjetunióban az 1930-as évek közepén kialakult szocialista jogot a Vörös Hadsereg áthozta az ún. népi demokráciákra,

így Magyarországra is. Ez a szocialista jog azonban dogmatikailag a német-francia kontinentális rendszerben kialakult jogi technikát alkalmazta, és az 1990-es rendszerváltoztató fordulat után gyakorlatilag megszűnt Európában (és Oroszországban is). Maradványai azonban jelenleg is megtalálhatók Kubában, Észak-Koreában, némileg vegyes rendszerrel Kínában és Vietnamban is.

Az 1960-as évek elejétől kialakuló magyar gulyáskommunizmus ún. szoft diktatúrája viszont már jelentős mértékben törvényeken alapult. 1959-ben megszületett a Polgári, 1961-ben a Büntető Törvénykönyv, az államélet legtöbb területe már az 1970-es években törvényi alpra került (vö. építésügyi, vízügyi, sőt környezetvédelmi törvény), a tervszerződések helyébe korlátozottan piaci szerződések léptek. Mindez lehetővé tette, hogy a rendszerváltozás után a magyar gazdasági jogrendszer lényegében *evolutív módon* menjen át a polgári piacgazdaságba.

A rendszerváltozás alapvető törvénye az 1988-as, gazdasági társaságokról szóló törvény volt (1988. évi VI. törvény), amely irreverzibilis változást hozott a kapitalista viszonyok kialakítására. Átalakult a bankrendszer, az adórendszer, 1990 elején megszülettek a polgári piacgazdaság további alapvető hordozótörvényei is – számviteli törvény, tőkepiaci törvény, új polgári munka törvénykönyve. Törvényi alapon végbement Közép-Európa egyik legkiterjedtebb privatizációja. Sikerral végbement az Európai Unióhoz való csatlakozás (2004) érdekében, illetve következtében szükséges, az Unió jogával való *jogharmonizáció* is.

A meghozott törvényeket természetesen időnként modernizálni kell, de a magyar jogrendszer a 2000-es évekre lényegében kialakult. 2010-re voltaképp három területen volt jelentősebb elmaradás.

Az első az alkotmányozás kérdése. 1989 és 2011 között részben résztörvényekkel, részben alkotmánybírószági precedensjoggal alakítottak át az 1949-es alkotmányt; ebből lényegében annyi maradt, hogy Magyarország fővárosa Budapest. Ennek ellenére a többségi álláspont szerint pusztán jogtudományi alapon is szükséges volt egy új írott alkotmány elfogadása, amely *Alaptörvény* elnevezéssel 2011 húsvétján született meg. Az Alaptörvény alapján 2011–2012-ben ún. sarkalatos törvények szabályozták az államelmélet alapvető területeit. A második az új Polgári Törvénykönyv, amelyet meglehetősen kalandos előtörténettel 2013 elejére fogadtak el, és 2014. március 15-én lép hatályba (2013. évi V. törvény, Ptk.). Végül megindult az 1952-es polgári perrendtartás megújítása is – az újat feltehetően 2015-ben fogadják majd el.

4. A JOGRENDSZER FELÉPÍTÉSE, JOGÁGAK

A jogrendszer egy adott időben és adott térben létező, tehát adott államban érvényesülő jogi normák összességét jelenti. A jogrendszer fogalma kötődik az adott országhoz, az állami szuverenitáshoz. A jogrendszer fogalmának további meghatározó tényezője az idő. A meghozott, de utóbb hatályon kívül helyezett jogszabályok már nem részei a jogrendszernek, hiszen a hatályon kívül helyezett jogszabály nem alkalmazandó, jogot és kötelezettséget nem állapíthat meg.

Ahány szuverén állam, annyi jogrendszer is van. Az egyes államok joga szükségképpen *eltér egymástól*, hiszen a jog egyik jellegzetességét is abban határoztuk meg, hogy „akarati viszony terméke”, az állami szervek hozzák létre. Ugyanakkor az egyes nemzeti jogrendszereknek hasonló vonásaik is vannak. Láttuk az előző pontban: a különböző államok jogrendszerei jogcsaládokat alkotnak, amelyek közül alapvető az angol–amerikai, illetve a német–francia kontinentális európai jogcsalád. A jogcsaládokon belül is vannak azonban specifikumok, például az egyes közép-európai országok joga, illetőleg a francia (pl. Lengyelország) vagy a német (pl. Csehország, Magyarország) jogi dogmatika hatása alatt állók, valamint egészen sajátos csoportot képeznek a skandináv jogok. (Az ún. vallási jogokra most nem térünk ki, lásd pl. a Koránt.)

Az egyes államok jogrendszerét *nemzeti jognak* is szokásos nevezni. A nemzeti jogok mellett azonban létezik ún. *nemzetközi jog* is. A nemzetközi közjog alapvetően a szuverén államok megállapodásán alapul (viszonosság, nemzetközi egyezmények stb.), hiszen nincs „világállam”, amely „felülről” hozna kötelező szabályokat.

A jogrendszer mint normaösszesség nemcsak jogszabályok adott számú tömegét jelenti, hanem a jogszabályoknak *rendszerszerűen összefüggő* megjelenését is. A rendszerszerű összefüggés azt jelenti, hogy az egyik szabály nem mondhat ellent egy másiknak. Az egyes jogi normákat sosem csak önmagukban, hanem a többi norma hatásával együtt kell vizsgálni. A jogrendszernek tehát viszonylag zárt rendszerként kell léteznie. Természetesen az új társadalmi és gazdasági jelenségek jogban (új jogszabályban) való megjelenése azt is eredményezheti, hogy az utóbb meghozott jogszabályok ellentétesek a korábbiakkal. Ezt hívjuk *jogszabály-kollízió*nak – így például a társasági törvény egyes rendelkezései ellentétesek a számviteli törvénnyel. A jogszabály-kollíziót az állami szerveknek fel kell oldaniuk. Erre részben speciális jogi alkalmazási módszerek alakultak ki (pl. az az elv, hogy a speciális jogi rendelkezés megelőzi az általános rendelkezést, vagy hogy a későbbi jogszabály megelőzi a korábbi), részben a jogalkotónak

kell jogszabály-módosítással az ellentmondást kiküszöbölni, végül, ha az ellentmondás a jogbiztonságot sérti, az Alkotmánybíróság is felléphet az ellentmondás kiküszöbölésére.

A jogalkotás a jogrendszer belső rendjének kialakítását nem képes teljességgel elvégezni. A belső rend „megteremtéséhez” szükség van egy elméleti rendszerező, osztályozó, egyúttal fogalomképző, fogalomalkotó tevékenységre is. Ez a tevékenység a *jogi dogmatika*. A jogi dogmatika (logika) célja a jogi fogalmak jelentéstartalmának a feltárása, a jog fogalmi megragadása, a jogi fogalmak közötti viszony meghatározása, a fogalmi rendszer kiépítése. A jogi dogmatika feladata továbbá definiálni, tudatosítani azokat az alapokat, alapelveket, amelyek a jogalkotási és jogalkalmazási munkát is jellemzik, és amelynek alapján a jog továbbfejleszhető. A magyar jogtudomány történetileg is mindig igen erős volt, számos kitérő monográfia fejlesztette a magyar jogot.

A jogi normák nemcsak a jogrendszer szintjén alkotnak rendszert, hanem egy olyan alsóbb szinten is, ahol a jogi normák közötti összefüggés még szembevetőbb. A normaösszefüggésnek ezek a szintjei a *jogágak* és a *jogágazatok*. A jogágak alapvetően az *azonos típusú* társadalmi viszonyokat azonos jogi módszerrel szabályozó jogi normák összességei. A jogágazatok pedig meghatározott jogágakat összefogó nagyobb egységek.

A jogrendszer többfajta módon osztályozható. Mindenekelőtt *anyagi és alaki (eljárás) jogokra* osztható fel. Az anyagi jog azoknak a szabályoknak az összessége, amelyek a jogviszonyokat tartalmilag rendezik. Az anyagi jogszabályok meghatározzák, hogy az egyes jogalanyokat milyen nevesített jogok és kötelezettségek illetik, illetve terhelik. Az alaki vagy másképpen eljárási jogok azoknak a jogi normáknak az összességei, amelyek meghatározzák, hogy a jogalanyok a jogikat milyen eljárási rend keretében érvényesíthetik, a jogok érvényesítése során a feleket és az eljárásban részt vevő állami szerveket milyen eljárási jogok és kötelezettségek illetik, illetve terhelik. Az eljárási jogok határozzák meg például a beadványok tartalmát, a bizonyítás szabályait, az eljáró szervek hatáskörét és illetékességét, a döntéshozatal rendjét, a jogorvoslatok fajtáit stb. Anyagi jogot tartalmaz például a Polgári Törvénykönyv (milyen jogosultságokat tartalmaz a tulajdonjog, milyen nevesített szerződések vannak stb.), alaki jogot pedig a Polgári perrendtartás (milyen kellékei vannak a keresetlevélnek, hogyan zajlik a tárgyalás stb.). A Büntető Törvénykönyv a büntetőjog anyagi joga (milyen bűncselekmények, büntetések vannak stb.), alaki joga pedig a büntetőeljárási törvény (a nyomozás szabályai, vádemelés stb.). Az alapvető eljárásjogok tehát a polgári, illetve a büntető eljárásjog, de a közigazgatási jognak is van eljárásjoga.

A polgári forradalmak után kialakuló modern jogrendszerekben alapvető különbségtétel a *közjog* és a *magánjog* differenciálása (ezek az ún. alap-jogágazatok).

A közjog alapvetően *vertikális* felépítésű, az állam-állampolgár viszonyrendszert feltétlen érvényesülést igénylő, *imperatív szabályokkal* rendezi. A közjog alapvető részeit az alábbi jogágak képezik:

- a) *Alkotmányjog* (az állampolgári alapjogokra és kötelezettségekre, valamint az államszervezet felépítésének és működésének alapelemeire vonatkozó jogág). Az alkotmányjog része a állampolgársági jog, a választásokat szabályozó jog, az Országgyűlés és a Kormány működésére, a területi és a települési, valamint a kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó jog. Idetartozik az igazságszolgáltatás szervezeti rendjének szabályozása, így a bíróságok és az ügyészségek jogállása és működésük alapszabályai, az ügyvédség, a közjegyzőség, a végrehajtók jogállása stb.
- b) *Közigazgatási jog* (az állami végrehajtó hatalom működését szabályozó jogág). A (közigazgatási) jog szabályozza az állampolgárok mint ügyfelek és a hatóságok kapcsolatrendszerét, a különböző irányítási és felügyeleti viszonyokat. Ebbe a körbe tartozik a különféle szakigazgatási ágazatok (építésügy, bányászat, vízügy stb.) jogi szabályozása, valamint a kisebb kihágásokat szankcionáló szabálysértési jog is.
- c) *Büntetőjog* (a legalapvetőbb, a társadalomra veszélyes cselekményeket szankcionáló jogág).

A *magánjog* (más néven polgári jog, civiljog) az állampolgárok és szervezeteik melérendelt, ún. autonóm struktúrájú vagyoni és személyi viszonyát szabályozza mint *horizontális* alapjogágazat. A magánjogban alapvető szerepet kap a jogalanyok önállósága, akarata, és ezért gyakoriak a *diszpozitív* jogszabályok (lásd II. fejezet 1. pont.).

Ez a vertikális–horizontális tagozódás lényegében átfogja az egész jogrendszert. Vannak azonban olyan jogágak, amelyek specialitásuk folytán nehezen helyezhetők el ebben a rendszerben. Ilyen például az ún. *nemzetközi magánjog*, amely azt rendezi, hogy nemzetközi természetű jogvita esetén mely ország jogát kell alkalmazni (egy angol és egy magyar fél által kötött adásvételi szerződést mely ország joga alapján kell elbírálni).

Az alapjogágazatok jogágakra, jogterületekre bomlanak (pl. a magánjog viszonylag önálló jogterülete a családi jog vagy az örökjog). A magánjogban emellett kialakult a *kereskedelmi jog* mint a kereskedők szakjoga, sok esetben külön Kereskedelmi Törvénykönyvbe foglalva. A kereskedelmi jogot a legutóbbi időben egyre inkább *gazdasági jognak*, *vállalati jognak* vagy *üzleti jognak* nevezik – ez a

jegyzet az üzleti jog elnevezést alkalmazza. Az üzleti jog lényegében a társasági jogból, a cégeljárás jogból, a fizetéseképtelenség jogából (csődjog), a tőkepiaci jogból, az értékpapírból, a konszernjogból, a versenyjogból és a kereskedelmi ügyletek jogából, valamint az iparjogvédelemből áll.

A hagyományos polgári jogba tartozik a személyek joga, a dologi jog (pl. tulajdonjog, haszonélvezet, zálogjog), a kötelmi jog (ami a szerződések jogából és a kártérítési jogból áll), valamint a szellemi alkotások joga (szerzői jog, szabadalmi jog, védjegyjog stb.).

Az utóbbi felsorolás már jelzi, hogy az alap-jogágazatok, illetve a történelmileg kialakult klasszikus jogágak mellett kialakulnak ún. *másodlagos jogágak*, amelyek közül egyesek *keresztülfekeznek* a közjog és a magánjog megkülönböztetésén, azaz vegyesen tartalmaznak vertikális, illetve horizontális rendelkezéseket. Ilyen jogág például a *pénzügyi jog*, amely alapvetően közjog, sajátos közigazgatási jog államháztartási részben (pl. adó- és illetékjog), például a bankok és biztosítások joga azonban részben közjogi, részben magánjogi jellegű (utóbbihoz tartoznak többek között a hitel-, a kölcsön- és a számlaszerződések). A jegyzetben részletesebben is tárgyalt *versenyjog*, illetve *munkajog* is vegyes jogágazati természetű. A munkajog ilyenformán a munkaszerződés szabályozása folytán alapvetően magánjog, de a kollektív munkajog (kollektív szerződés, sztrájkjog) erősen közjogi természetű. Hasonlóan vegyesen közjogi-magánjogi jellegű az agrárjog (földjog) vagy a versenyjog. Új, egyes kisebb jogág például a *fogyasztóvédelem joga*, a *média jog*, a *sport jog* stb.

A magyar jogban a leglényegesebb jogágak alapszabályozását törvénykönyvek tartalmazzák, de a lényegesebb jogterületek is „saját” törvénnyel rendelkeznek (lásd versenytörvény, médiatörvény stb.). Az elméleti jogtudomány is alapvetően a tételes jog által meghatározott jogágak szerint tagozódik. Ugyanakkor, mivel a jog önálló, öntörvényű társadalmi rendszer, a jogtudományhoz számos elméleti diszciplína, illetve segédtudomány is kapcsolódik. Ilyen elméleti diszciplína például a jogelmélet (jogbölcselet), a jogsociológia, a jogtörténet (magyar, egyetemes, valamint a római jog mint az árutermelő társadalmak klasszikus joga), a jog-összehasonlítás, avagy a büntetőjog segédtudományai, nevezetesen a kriminalisztika vagy a kriminológia.

Mint már említettük, a nemzeti jogok mellett megkülönböztetjük a nemzetközi közjogot és a nemzetközi magánjogot is. Az előbbi, államok közötti meg egyezésen alapuló jog egyre jobban kiegészül a különböző nemzetközi intézmények (pl. ENSZ), illetve államszövetségek jogával. Az Európai Unió joga is egyre inkább elkülönült diszciplínaként jelentkezik. A nemzetközi magánjog pedig mind jobban kiegészül a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogával.

II. FEJEZET

A jogszabálytan alapjai

1. A JOGI NORMA

Jogi norma alatt a jog legkisebb, önálló egységét értjük. A jogi norma az állami kényszerrel biztosított általános magatartásszabály. A jogszabályok számos jogi normából állnak, a tipikusak mellett a jogrendszer számos különleges jogi normát is tartalmaz.

A tipikus jogi normának három szerkezeti eleme van:

- a) hipotézis (vagy másként tényállás, illetve feltétel);
- b) diszpozíció (vagy más néven rendelkezés) és a
- c) jogkövetkezmény (ha hátrányos, úgy a szankció).

Ezek azonban nem feltétlenül egy helyen, egyetlen normában jelennek meg, mert a jogalkotó törvényszerkesztési okokból, valamint a tömörségre való törekvés miatt az egyes szerkezeti elemeket elválaszthatja egymástól.

A) A hipotézis

A hipotézis a jogi norma logikailag első szerkezeti eleme. A jogban leírt, elvárt, túrt vagy követelt magatartások nem automatikusan elvártak vagy követeltek, hanem csak a jogalkotó által meghatározott feltételek fennállása esetén. A hipotézis a jogi normának az a szerkezeti eleme, amely azokat a körülményeket (feltételeket) határozza meg, amelyek megléte esetében kell vagy tilos a jogalkotó által meghatározott magatartást tanúsítani. Az absztrakt tények olyan összességét,

amelyhez valamilyen joghatás fűződik, *tényállásnak* nevezzük. A jogi norma tényállása tehát a hipotézis.

A hipotézis mindig általános és nem konkrét tényállást tartalmaz: „*aki idegen dolgot mástól azért vesz el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa, lopást követ el*” (ez a lopás tényállása a Büntető Törvénykönyvben).

B) A *diszpozíció*

A *diszpozíció* vagy más néven *rendelkezés* a jogszabály második logikai szerkezeti eleme; azt a magatartási szabályt tartalmazza, amelyet a jogalkotó a jogalany számára előír arra az esetre, ha a hipotézisben körülírt feltételek fennállnak, vagy pedig *jogi minősítést* jelent.

Az első esetben a *diszpozíció* parancsot, tiltást vagy a magatartás megengedését tartalmazhatja. Jogszabályi parancs esetén a jogszabály címzettje köteles valamely tevőleges magatartást tanúsítani. Tiltalom esetén a jogalkotó a jogszabály címzettjei számára valamely magatartástól való tartózkodást, nem tevést ír elő kötelező erővel. A második esetben a jog minősíti a hipotézisben szereplő magatartást, tehát például az előző pontbeli esetben a tényállást lopásnak (és nem sikkasztásnak, csalásnak stb.) minősíti.

A *rendelkező* részben a meghatározott magatartások különbözősége szerint lehet különbséget tenni *imperatív*, *kógens* és *diszpozitív* szabály között. A *kógens* és *diszpozitív* szabály közötti megkülönböztetés azokban a jogi normákban lehetséges, amelyek a mellérendelt és egyenjogú jogalanyok közötti viszonyokat szabályozzák, azaz a magánjogban.

Az *imperatív* szabály azt jelenti, hogy a szabálynak a hipotézis keretei között feltétlenül érvényesülnie kell. A jogi szabályozás a közjogban, különösen pedig a büntetőjogban *imperatív* jellegű – nem lehet lopni, és aki lop, büntetésben részesül.

Ha a jogi norma *rendelkező* része a jogalanyok számára a jogszabálytól eltérést enged, akkor a norma *diszpozitív*. A *diszpozitív* norma egyben *hézagpótló* jellegű, ami azt jelenti, hogy ha a felek a szerződéskötés során nem rendelkeztek az adott kérdésről, akkor a *diszpozitív* jogszabály a szerződésük része lesz minden külön jogi cselekmény nélkül. A *diszpozitív* szabály a szerződéseket szabályozó jogágak sajátossága. A magánjogban ugyanis a jogviszony alanyai jogilag egyenrangú partnerek. A jogalkotó elismeri és jogilag is biztosítja az alanyok akaratszabadságát. Ez az elismerés abban nyilvánul meg, hogy a jogszabály arra ad lehetőséget, hogy a felek joghátrány nélkül eltérjenek a jogalkotó

által általában megfelelőnek tartott, modellként alapul vett, „javasolt” szabálytól. Az eltéréshez mindössze azt kívánja a jog, hogy az eltérésben a jogviszony összes szereplője között meglegyen az összhang, az eltéréssel mindenki egyetértsen. A diszpozitív szabálytól a felek egyező akarattal eltérhetnek, ha sajátos viszonyaikra tekintettel az eltérés kedvező a számukra. A jogalanyok ilyenkor a saját összhangolt érdekeiknek megfelelő szabályt írnak a szerződésükbe, saját magatartásukkal formálják jogügyletüket.

A diszpozitív szabály fogalom párja a *kógens szabály*. A kógens szabály azokban a viszonyokban is kötelez, amelyekben a jogalanyt megilleti az akarat szabadság. Ha a hipotézisben körülírt tényállás bekövetkezik, a jogviszony alanyainak a diszpozícióban leírt magatartást kell tanúsítaniuk. A kógens szabályt be kell tartani, függetlenül attól, hogy a jogviszony alanyai az adott kérdésről rendelkeztek-e, vagy sem. A kógens szabály része lesz a felek viszonyának, akár akarják, akár nem. A kógens szabálytól még egyező akarattal sem térhetnek el. Ha a felek megállapodásukban mégis eltérnek a kógens szabálytól, akkor az eltérő kikötés érvénytelen, azaz úgy kell tekinteni, mintha létre se jött volna. A kógens szabály megfogalmazódhat parancsként (pl. hatósági ár meghatározása) vagy tilalomként is (pl. versenykorlátozó megállapodás megkötésének tilalma).

C) A jogkövetkezmény

A jogkövetkezmény a jogi norma harmadik szerkezeti eleme. A jogról azt mondtuk, hogy olyan általános magatartási szabályok összessége, amelyeket az állam elismer, és ha kell, kényszerrel is betartat. A jogi normává válásnak tehát feltétele az, hogy az állam elismerje a magatartásszabályt, és jogkövetkezményeket is fűzzön a normához. A jogi norma harmadik szerkezeti eleme tehát az állami szervek számára megállapított állami magatartás, arra az esetre nézve, ha a jogalanyok a hipotézisben leírt feltételek megvalósulása esetén valamely parancsot nem teljesítik, tehát azt az állami szerveknek ki kell kényszeríteniük. Hasonló a helyzet, ha valamilyen tilalmat megszegnek, ugyanis azzal szemben az állami szerveknek fel kell lépniük. Eddig negatív esetekről volt szó, de van pozitív jogkövetkezmény is. Ha a jogalanyok valamilyen megengedett magatartást tanúsítanak, az államtól a jogszabályokban meghatározott elismerést igényelhetnek. A jogkövetkezmény tehát szankció, jutalom vagy egyéb joghatás beállása egyaránt lehet.

Szankciót (hátrányt, büntetést) akkor alkalmaznak, ha a jogalanyok a diszpozícióban foglalt parancsot nem teljesítik, vagy a tilalmat megszegik. A szankció érintheti a jogalanyok személyiségi jogait (pl. szabadságvesztés), vagyoni jogait (pl. kártérítés, pénzbüntetés). A korábban példaként vett lopás esetében a lopás szankciója a bíró által kiszabható, két évig terjedő szabadságvesztés. A szankció (hátrány) lehet felelősségre vonás következménye (pl. kártérítés, ami akkor követhető, ha a jogalany jogellenesen és vétkesen okozott kárt egy másik jogalany-nak). Adott esetben a hátrány megállapítható felelősségre vonási jelleg nélkül is, ilyenkor objektív jogkövetkezményről beszélünk (pl. kisajátításkor nem kártérítés, hanem kártalanítás igényelhető, mert a kisajátítás nem jogellenesen okoz kárt).

A szankció jellegzetes, tipikus jogkövetkezmény. A jogkövetkezmény azonban nemcsak hátrány, hanem előny (jutalom stb.) is lehet. Akkor például, ha a jogalany a diszpozícióban megengedett magatartást tanúsította, számíthat arra, hogy az állam biztosítja számára a jogvédelem lehetőségét, azaz alanyi jogot arra nézve, hogy állami védelmet vegyen igénybe.

A hipotézis-diszpozíció-szankció hármast a tipikus jogi normák alkotórésze. A jogszabályok azonban számos nem tipikus normát is tartalmaznak. Ilyen például a fogalom meghatározó vagy alapelvet (ún. generálklauzulát) megállapító norma. Nagyobb kódexek preambulumbot is tartalmaznak, amely a törvény céljára, illetve értelmezésére nézve ad iránymutatást. További különleges jogi norma a vélelem és a fikció.

Vélelemről akkor beszélünk, ha a jogszabály (a jogalkotó) valószínűnek fogad el egy olyan tényállást, amelynek a valódisága az esetek túlnyomó többségében nem szokott vitás lenni. Megkülönböztetünk megdönthető és megdönthetetlen vélelmet. A vélelmek egy részénél tehát a jogszabály lehetőséget ad a vélelem megdöntésére, azaz a vélelmezett ténnyel szemben az ellenbizonyításra. A vélelem legfontosabb jogi következménye a bizonyítási teher megfordításában van. A fő szabály szerint ugyanis annak kell egy tényt bizonyítani, aki a tényt állítja. Ha a tényt jogszabály vélelmezi, azt a tényt bizonyítani nem kell, aki azonban az ellenkezőjét állítja, annak az ellenkező tényt bizonyítania kell. Viszonylag ritkán, de előfordulhat, hogy a jog nem engedi meg a vélelemmel szembeni ellenbizonyítást. Ez az ún. megdönthetetlen vélelem.

A vélelem különbözik a *fikciótól*. Fikció esetén a jogalkotó valósnak fogad el egy olyan tényt, amely tudottan nem valós. A vélelem esetén a vélelmezett tény vagy megtörtént a valóságban, vagy nem. Fikció esetén a jogalkotó ismeri a valóságot, de erről a fogalmi rendszer építése érdekében tudatosan nem vesz tudomást.

2. A JOGALKOTÁS, A JOGSZABÁLY HATÁLYA

A jogszabályok jogi normákból állnak, és a következő pontban foglaltak szerint meghatározott jogforrási formákban (pl. törvény, rendelet) jelentkeznek. *Egy-egy jogszabály számos különböző típusú jogi normából állhat.* A jogszabályok különböző terjedelműek lehetnek; a gazdasági-társadalmi élet adott területet átfogó, nagyobb törvényeit *kódexeknek, törvénykönyveknek* nevezzük (pl. Polgári Törvénykönyv).

A jogszabály *jogalkotási folyamat* eredményeként jön létre – a jogszabály-előkészítés során a jogszabályt meg kell szövegezni, meg kell szerkeszteni –, ezt a tevékenységet nevezik nagyobb jogszabályok esetén *kodifikációnak*. A jogszabályok általában paragrafusokból, a paragrafusok bekezdésekből, a bekezdések több mondatból állnak. A jogszabályoknak sajátos jogi nyelve van, a jogalkotás (kodifikáció) speciális jogi szakma.

A magatartásszabály jogi normává válásához, a „normalét” elnyeréséhez az szükséges, hogy a jogalkotó szerv az adott jogforrás kibocsátására jogosult legyen. További feltétel, hogy a jogszabály meghozatalára vonatkozó eljárási rendet a jogalkotó betartsa. A jogszabály keletkezésének harmadik feltétele, hogy a jogszabályt a törvény előírásainak megfelelő helyen és módon a jogalkotó kihirdesse. Ezt a folyamatot a *jogalkotási törvény* (2010. évi CXXX. törvény) szabályozza.

Minden jogalkotó szerv csak abban a jogforrási formában alkothat jogot, amelyet számára a jogalkotási törvény megenged. A jogi norma keletkezéséhez az is szükséges, hogy a jogalkotó szerv az eljárási rendet betartsa. Az Országgyűlés például az alkotmány szerint meghatározott tárgykörökben kétharmados többséggel alkothat törvényt, más esetekben egyszerű többséggel, emellett törvényt csak a határozatképes Országgyűlés hozhat. Ha az eljárási rendet a jogalkotó megsértette, elvileg a jogszabály nem jön létre. Ezt azonban meg is kell állapítani – erre az Alkotmánybíróságnak van hatásköre az ún. normakontroll keretében.

A jogi normává válás harmadik feltétele az, hogy a jogszabályokat kihirdessék, ez megismerhetővé váljon mindenki számára, vagy meghatározott esetben azok számára, akiknek a jogait és a kötelességeit a jogszabály meghatározza. A mindenki számára kötelező jogszabályokat a *Magyar Közlönyben*, Magyarország hivatalos lapjában kell közzétenni.

Ha a jogi norma létrejött, még nem biztos, hogy alkalmazandó is. Csak a *hatályos* jogi norma alkalmazható. A jogszabályok hatályossága azt jelenti, hogy a jogszabály követendő, alkalmazandó. Csak hatályos jogszabály állapíthat meg jogot és kötelességet, csak hatályos jogszabályokra hivatkozhatnak a jogalanyok és az állami szervek.

A jogszabályok hatályosságát többféle szempontból vizsgáljuk; megkülönböztetünk *időbeli, területi és személyi hatályt*.

A jogszabály időbeli hatálya arra a kérdésre ad választ, hogy milyen időintervallumon belül szabályozza a jogszabály a jogviszonyokat. A jogszabály hatályosságának kezdő időpontja lehet a kihirdetés napja, de lehetséges az is, hogy a jogalkotó a jogszabály hatálybalépését a kihirdetést követő, megadott napra teszi. Ez a szabályozási módszer a *jogbiztonság* követelményét szolgálja, mert a jogalkotó ezzel alkalmat ad arra, hogy a jogalanyok megismerhessék a számukra előírt magatartást, és felkészülhessenek annak alkalmazására. Egyes nagyobb horderejű jogszabályok hatálybalépésének időpontját a jogalkotó akár több hónapra vagy évekre is eltolhatja. (Például az új Polgári Törvénykönyvet az Országgyűlés 2013 februárjában fogadta el, de 2014. március 15-én lép hatályba, egyes rendelkezéseire pedig a végrehajtásáról rendelkező jogszabályok – pl. a Ptk.-é – további időbeli „haladékot” adnak.) Ezt a halasztott hatálybaléptetést akkor kell alkalmazni, ha az adott jogszabály terjedelme ezt indokolja, illetve a jogszabály hatálybaléptetése több más jogszabály egyidejű módosítását igényli. A jogszabály időbeli hatályának végső időpontjáról általában nem rendelkezik a jogalkotó, bár ez sem kizárt, például átmeneti intézkedések esetében.

A jogszabály norma, az emberi magatartást tudatosan befolyásoló eszköz. Ebből az következik, hogy a jogszabály fő szabályként nem lehet visszaható hatályú (jogszabály ugyanis utólagosan nem orientálhatja a jogalanyok cselekvését). Szélső kivételként, ha ez feltétlenül szükséges, *a jogalkotó lehetővé teheti a jogszabályok visszaható hatályú érvényesülését is*. Ez azonban csak szoros törvényi garanciák mellett lehetséges. Ugyanakkor büntetőjogban a visszaható hatály kizárt: valamely cselekményt visszamenő hatállyal nem lehet bűncselekménnyé nyilvánítani.

A jogszabályok területi hatálya meghatározza azt a földrajzilag körülhatárolt területet, amelyre nézve a jogszabály jogokat és kötelezettségeket határoz meg. Fő szabályként a jogszabály területi hatálya az állami szuverenitás által átfogott ország területére terjed ki. Van azonban olyan jogalkotó szerv, amely csak működési területén állapíthat meg jogot és kötelezettséget. Ilyen szerv a helyi (települési, területi) önkormányzat – az önkormányzati rendelet hatálya az önkormányzat illetékességi területére korlátozott.

A jogszabályok személyi hatálya a jogalanyoknak azt a körét határozza meg, amely alanyok jogait és kötelezéseit a jogi norma szabályozza. Ha a jogszabály nem tartalmaz megszorítást, akkor a jogszabály elvileg valamennyi jogalanyra kiterjed.

A jogalkotás során fel kell mérni a jogszabály szükségességét, társadalmi költségeit, továbbgyűrűző társadalmi-gazdasági hatásait. Ennek módszertana a *jog gazdasági elemzése*, amelyet a 20. század első felében az ún. Chicagói Iskola dolgozott ki. A túlszabályozás elleni küzdelem alapvető eszköze az ún. *dereguláció*, amely részben a múltra irányul (az elavult jogszabályok hatályon kívül helyezése), részben a jövőre (hatáselemzés). A jogalkotásnak tudatosan törekednie kell a lakosság, illetve a vállalkozók ún. adminisztratív terheinek csökkentésére. Ezt nevezik *minőségi jogalkotásnak*, amelyhez az is hozzátartozik, hogy kerülni kell a jogszabályok túl gyakori módosítását. Az új társadalmi-gazdasági események igényelhetik a tételes jog megváltoztatását, ám ha ez túl gyakori, a jog elveszti stabilitását, túl flexibilissé válik. Ebből adódik a jog ún. konzervatizmusa: a rossz jogszabály is jobb, mint az állandóan változó jogszabály.

3. A JOGFORRÁSOK

Az írott jogban a *jogforrások hierarchikus rendbe* szerveződnek. Az állam belülről strukturált szervezeti rendszer, amelyben az egyes szervek egymáshoz való viszonyát jogszabályok, elsősorban az alkotmány (jelenlegi elnevezésén: alaptörvény) határozza meg. Az állami szervek meghatározott körét az alaptörvény, illetve a jogalkotási törvény jogalkotói hatáskörrel ruházza fel, ezeket a szerveket nevezzük *belső jogforrásnak*. *Külső jogforrás* pedig az a forma, amelyben a jogszabály megjelenik. Ilyenformán az Országgyűlés *belső jogforrás*, amelynek *külső jogforrása a törvény*. A különböző jogalkotó szervek által hozott jogszabályok hierarchiája a jogszabályt alkotó szervnek az állami szervek hierarchiájában elfoglalt helyéhez igazodik. Az adott jogszabálynak a jogszabályok hierarchiájában elfoglalt helye azért jelentős, mert a hierarchiában alacsonyabb szinten álló jogszabály nem lehet tartalmilag ellentétes a magasabb szinten állóval; ha mégis előfordulna ilyesmi, akkor az ellentétes tartalmú, alacsonyabb szintű jogszabályt az Alkotmánybíróság ún. normakontroll keretében megsemmisíti.

- a) A *törvény* a jogforrási hierarchia csúcsán áll. Törvényt az Országgyűlés alkot. A törvények között is kiemelkedő helyet foglal el a jogrendben az *alkotmánytörvény* mint alapvető törvény. Az alkotmány a tételes jogrend legfelsőbb szintű jogszabálya. Az alkotmány tartalmazza az állami berendezkedésre, az állami szervek hatáskörére, működésére vonatkozó legalapvetőbb szabályokat, továbbá ez határozza meg az állampolgári jogok és kötelezettségek, valamint az emberi jogok legalapvetőbb szabályait.

Az alkotmány megváltoztatásához az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges. A további törvényeknek az alkotmány betűjéhez és szelleméhez kell igazodniuk – ezt az európai kontinens legtöbb államában, így Magyarországon is speciális állami szerv, az *Alkotmánybíróság* biztosítja, amely a normakontroll keretében az alkotmányba ütköző jogszabályokat megsemmisíti. (Megjegyezzük, hogy nem minden országnak van egy törvényben alaptörvényként alkotmánya. Lehetséges ún. *történeti alkotmány* is, amely a történelem során kialakult különböző aktusokból, elvekből áll – Angliához hasonlóan Magyarországnak is 1949-ig történeti alkotmánya volt). A jelenlegi alkotmányt alaptörvénynek nevezik, 2011-ben fogadta el az Országgyűlés.

Vannak olyan társadalmi viszonyok, amelyekről csak az Országgyűlés, és csak törvényben dönthet. Ezek az alkotmányban, illetve a jogalkotási törvényben meghatározott ún. *kizárólagos törvényalkotási tárgyak*. A kizárólagos törvényalkotási tárgyak közé tartoznak a társadalmi, a gazdasági rendre és az állampolgárok alapjogaira vonatkozó szabályok. A társadalmi berendezkedés és az állampolgári jogok legalapvetőbb szabályait Magyarországon ún. *sarkalatos (kétharmados) törvények* szabályozzák, vagyis az Országgyűlés az összes képviselő kétharmadának szavazatával hozhatja meg, illetve változtathatja meg ezeket a szabályokat. (A legtöbb nyugat-európai ország csak egyszerű többségi törvényt ismer.)

Mint már említettük, a nagyobb és kiemelkedő törvényeket *törvénykönyvek*nek (kódexeknek) nevezik. A törvénykönyv egy adott jogág átfogó rendszerbe foglalt és összefüggő szabálygyűjteménye (Polgári Törvénykönyv, Büntető Törvénykönyv).

- b) A jogforrási hierarchia következő szintjén a *kormányrendelet* áll. A Kormány a kormányzati tevékenysége körében mint az államigazgatás legfőbb szerve bocsát ki jogszabályokat (végrehajtó hatalom). A Kormány általános hatáskörű államigazgatási szerv, valamennyi igazgatási feladat irányítása a hatáskörébe tartozik, tehát valamennyire nézve alkothat rendeletet. A Kormánynak önálló jogalkotói hatásköre van, de a Kormány jogforrása, amely alapvetően a törvények végrehajtására hivatott, nem lehet ellentétes a törvényekkel.
- c) A következő hierarchikus lépcső a minisztériumok élén álló *miniszterrendelete*. A miniszter rendeletével egy tekintet alá esik a miniszterelnök rendelete is. A miniszter csak olyan tárgyban alkot rendeletet, amely hatáskörébe, feladatkörébe tartozik, illetve amire törvény (törvényerejű rendelet)

vagy kormányrendelet adott részére felhatalmazást. A magyar jogban jelenleg nemcsak miniszterek kapnak felhatalmazást rendeletalkotásra, hanem például a jegybank vagy a médiahatóság elnöke is (ún. önálló szabályzó hatóságok rendeletei).

- d) A hierarchiában a legalsóbb szinten elhelyezkedő jogforrás az *önkormányzati rendelet*. Ezt a jogforrást a területi-települési önkormányzat képviselői szerve hozza, ezért a jogszabály területi hatálya korlátozott (pl. csak egy-egy városra, illetve megyére terjed ki). Az önkormányzat törvény vagy kormányrendelet felhatalmazása alapján a helyi, területi sajátosságoknak megfelelő, részletes szabályok megállapítására ad ki rendeletet. Ez esetben tehát jogforrását magasabb jogforrásra kell visszavezetni. Ezen túlmenően az önkormányzat – mivel helyi képviselői szerv – jogosult arra is, hogy eredeti módon szabályozzon életviszonyokat, de csak a saját működési területén (pl. az állattartás rendjének szabályozása a településen, ingatlanviszonyokat érintő egyes kötelezettségek).

Az előzőekben ismertetett állami belső jogforrások mellett vannak *speciális jogforrások* is. Ilyenek a nemzetközi egyezmények, illetve az Európai Unióba történt 2004-es belépésünk után az Unió normatív aktusai is.

- e) A *nemzetközi egyezmény* speciális jogforrási jellege abból adódik, hogy olyan „jogalkotó” is részt vesz a normaalkotási folyamatban, akinek az adott országban nincs szabályozási jogosultsága, nincs főhatalma. Ezen alapul azután a nemzetközi egyezménynek az a joghatása, hogy nem állapíthat meg közvetlenül egy szuverén államra nézve jogokat és kötelezettségeket. A nemzetközi egyezmény az azt aláíró államokat köti. A nemzetközi egyezményt aláíró állam kötelezettsége arra szól, hogy intézkedjen annak érdekében, hogy az állami fennhatósága alá tartozó jogalanyok az egyezménynek megfelelően cselekedhessenek. *Ez az intézkedés az egyezmény belső joggá tétele.* Az alaptörvény szerint Magyarország (a magyar köztársaság) jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog elismert szabályait, biztosítja a vállalt nemzetközi kötelezettségek és a belső jog összhangját. A nemzetközi egyezményt tehát az elfogadó államnak nemcsak aláírnia, hanem *ratifikálnia* is kell. Ez utóbbi azt jelenti, hogy *belső jogforrássá kell tennie*, azaz például *törvénnyel* ki kell hirdetnie.
- f) Az *Európai Unió jogforrásai* sajátos helyet foglalnak el a tagállamok jogforrási rendjében. Az Európai Unió legfontosabb jogforrása a *rendelet*. A rendelet hatálya közvetlen, azaz valamennyi tagállamban közvetlenül alkalmazni kell. Ennek megfelelően a rendeletet nem kell a tagállamok belső